

УДК 726.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-1-51>**Ростислав КОВАЛЬ,***orcid.org/0000-0001-9284-7505*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

(Львів, Україна) *kovalrostyslav@gmail.com*

КЛАДОВИЩЕ ЯК ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Дослідження місць поховань привертають увагу провідних українських та іноземних науковців. Вони наголошують на тому, що кладовища є одним із засобів для розуміння минулих епох та окреслюють їхнє значення у сучасному світі. Некрополі мають також велику освітню цінність, адже є справжніми музеями просто неба. Екскурсії на кладовища дають змогу представити альтернативні способи навчання та мислення в неформальному середовищі. Мета роботи полягає в аналізі праць, які стосуються сучасної некрополістики та можливостей використання кладовища в освітньому процесі. Фахівці відзначають, що цвинтарі пропонують величезну кількість конкретних і достовірних даних, які можуть пролити світло на соціальний, економічний та політичний статус громади чи місцевості. Пам'ятники та меморіальні комплекси, присвячені як визначним подіям в історії держави, так і зведені на місцях поховань видатних діячів на сучасних кладовищах, відіграють важливу роль у патріотичному вихованні. Правильне планування та розуміння факторів, які впливають на розвиток кладовища як освітнього середовища, може допомогти йому стати єдиним простором, де поховання є лише одним із його вимірів. Використання некрополя для навчального процесу відкриває широкі можливості для інтелектуального розвитку, адже дає змогу виконувати цілий спектр мультидисциплінарних завдань з некрополістики, історії, педагогіки, генеалогії, архівістики, бібліографії, вексиллогії, геральдики, джерелознавства, демографії, епіграфіки, просопографії, фалеристики, туристознавства, краєзнавства, мистецтвознавства, архітектури та будівництва, статистики. Додатки для смартфонів та планшетів дозволяють перетворити освітнє середовище на кладовищі на інтерактивну подорож крізь час, спрямовану на вивчення локальної історії рідного краю, допомагаючи, наприклад, зчитувати та перекладати у режимі реального часу написи, переглядати інформацію про похованих людей та авторів нагробків і скульптур. Завдання можуть включати розроблення віртуальних тематичних екскурсій, відеолекцій, квестів, поширення інформації про відомих діячів за допомогою соціальних мереж та дописів у популярних онлайн-енциклопедіях.

Ключові слова: кладовище, некрополістика, освітнє середовище, історичне дослідження, патріотичне виховання.

Rostyslav KOVAL,*orcid.org/0000-0001-9284-7505*

Ph. D. (Philology), Associate Professor,

Associate Professor at the Ukrainian and Foreign Languages Department

Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture

(Lviv, Ukraine) *kovalrostyslav@gmail.com*

CEMETERY AS AN EDUCATIONAL SPACE

Research on burial sites has attracted the attention of leading Ukrainian and foreign scholars. Researchers emphasize that cemeteries are valuable resources for understanding past eras and highlight their significance in the contemporary world. Necropolises possess considerable educational potential, functioning as authentic open-air museums. Cemetery excursions offer alternative learning approaches and innovative pedagogical methodologies in an informal setting. The primary objectives of this study are to analyze contemporary scholarly works on cemetery studies and explore the potential of burial grounds in educational contexts. Monuments and memorial complexes commemorating significant state historical events, as well as those dedicated to prominent individuals, serve a crucial role in fostering patriotic education and cultural awareness. Strategic planning and comprehensive understanding of factors influencing cemetery development can transform these spaces into multidimensional educational environments where burial sites represent just one aspect of their broader significance. Utilizing necropolises for educational purposes provides extensive opportunities for intellectual development. This approach enables interdisciplinary exploration across multiple academic domains, including: history, pedagogy, genealogy, archival studies, bibliography, vexillology, heraldry, source studies, demography, epigraphy, prosopography, phaleristics, tourism studies, local history, art history, architecture, demographic statistics. Technological innovations, such as smartphone and tablet applications, can transform cemetery environments into interactive historical journeys. These digital tools facilitate real-time inscription translation, biographical information retrieval, contextual details about buried individuals, identification of tombstone and sculpture creators. Potential educational activities include developing virtual thematic tours, creating video lectures, designing historical quests, leveraging social media for disseminating biographical information, contributing to online encyclopedic entries.

Key words: burial ground, cemetery studies, educational space, historical research, patriotic education.

Постановка проблеми. Сьогодні питання дослідження некрополів є дуже актуальним. Звернення до історичного досвіду сприяє консолідації нації. Зберігаючи пам'ять про минуле народу, його найвідоміших представників, некрополезнавство є всеосяжним, різноплановим за змістом і формою документально-фактологічним довідником з історії краю, яке за обсягом дослідницького матеріалу не має собі рівних (Жадько, 2013).

Кладовища є відображенням історії міста, вираженої через імена та присвяти на надгробках, архітектуру гробниць та ландшафт. Їх можна розглядати як важливе місце для вивчення місцевої культурної спадщини. Дуже часто кладовище називають музеєм під відкритим небом (Pliberšek, Urban, 2019). Eric Groce, Rachel Wilson та Lisa Poling вважають цвинтарі унікальним ресурсом громади, який заслуговує на розгляд як навчальний інструмент. На їхню думку, некрополі надають прекрасну можливість займатися наукою (Groce et al., 2013). Наше дослідження актуалізує вивчення можливостей використання кладовища в освітньому процесі.

Аналіз основних публікацій. Philippe Ariès, базуючись на численних дослідженнях, аналізує ставлення європейців до смерті та його трансформацію від Середньовіччя до сучасності (Ariès, 1977). Doris Francis, Leonie Kellaher та Georgina Neophytou зазначають, що місця поховань протягом тривалого часу були предметом міжкультурних досліджень. Однак поведінка людей, котрі відвідують могили та доглядають за ними, у західному суспільстві не викликає такого ж зацікавлення. Науковці вважають, що некрополі виконують важливі, здебільшого невизнані функції в особистому, сімейному та громадському житті (Francis et al., 2000).

У своїй книзі «The Secret Cemetery» (2005) Doris Francis, Leonie Kellaher та Georgina Neophytou наголошують на тому, що місця поховань розглядаються як спосіб розуміння минулих цивілізацій. Науковці окреслюють значення цвинтаря для живих і те, як формується особистий ландшафт пам'яті та скорботи (Francis et al., 2005).

Тетяна Губська розглядає питання вивчення біографічної некрополістики крізь призму епітафій. На її думку, відомості з епітафій є головною ланкою у визначенні географічних та історичних пошуків матеріалів про особистість людини: відштовхуючись від імені, можна займатися пошуковою роботою в довідниках, архівах, окремих виданнях (Губська, 2015).

DeMond Shondell Miller та Jason David Rivera досліджують цвинтарну культуру та архітектуру

та їх місце у соціальній конструкції ландшафту кладовища (Miller, Rivera, 2006). Anna Długozima, Ewa Kosiacka-Beck та Katarzyna Krzykawska поставили перед собою завдання показати розширений потенціал міського кладовища як місця для дозвілля та його значення у розбудові місцевої культурної та духовної цілісності. Авторки запропонували власні рекомендації та напрацювання щодо покращення цвинтарного простору для відпочинку (Długozima et al., 2024). На думку Brigitta Pécssek, кладовища стали невід'ємною частиною міського туризму (Pécssek, 2015: 44).

Julie Joyce Rugg акцентує увагу на зростанні інтересу до некрополістики у публікаціях, які носять міждисциплінарний характер, охоплюючи, зокрема, історію, географію, археологію, антропологію, соціологію, політику та економіку, теологію, музеєзнавство та туризмознавство. Саме кладовище часто знаходиться у центрі дослідження – науковці формують питання, розробляють методи та напрацьовують теорію для розуміння місця поховання (Rugg, 2022).

Pieter Warnich проаналізував роль кладовища в розробці можливої методології для вчителів історії для викладання на об'єктах спадщини. Некрополі пропонують величезну кількість конкретних і достовірних даних, які можуть пролити світло на соціальний, економічний та політичний статус громади чи місцевості (Warnich, 2010).

Polona Jančič Hegediš та Vlasta Hus мали на меті визначити думку майбутніх учителів щодо експериментального навчання поза аудиторією на цвинтарі, яке поєднує чуттєвий та емоційний досвід людини, мислення, аналіз і дії в єдине ціле. Результати показали, що термін «цвинтар» у студентів асоціюється зі смертю, свічкою, могилою та похороном. Більшість з них не мають особистого досвіду занять на кладовищах. Відповіді на питання про доцільність такого методу розділилися порівну (Hegediš, Hus, 2020).

James Badger досліджує відвідини учнями середньої та старшої школи кладовища у Сполучених Штатах Америки та аналізує контент, який пропонують екскурсоводи на кладовищах. Шкільні екскурсії дають можливість учням представити альтернативні способи навчання та мислення в неформальному середовищі. Організовані через бесіди та роздуми про минуле та сьогодення, вони задовольняють поточні вимоги навчальної програми щодо зв'язків, діалогу та взаємодії (цит. за: Badger, 2021).

Мета роботи полягає в аналізі праць, які стосуються сучасної некрополістики та можливостей використання кладовища в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Протягом тривалого часу в християнській європейській традиції відвідування цвинтарів і могил померлих слугувало двом різним цілям: «Ora pro nobis» і «Memento Mori» (цит. за: Colombo, Vlach, 2021: 218). Перший вислів відображає уявлення про те, що коли хтось молиться за померлих, тоді підтверджується релігійна заповідь. Натомість другий викликає ідею про те, що, пам'ятаючи, що людина смертна, вона також згадує, що колись мертві були живими (Colombo, Vlach, 2021: 218).

Смерть є найпоширенішим ментальним зв'язком із цвинтарем. Ця асоціація супроводжується негативними емоціями, такими як смуток та розчарування. Проте сприйняття смерті змінювалося протягом історії, і це є причиною різного її зв'язку з кладовищами (Pliberšek, Vrban, 2019: 23).

На думку Asher Daniel Colombo та Eleonora Vlach, ставлення до смерті та процесу вмирання привернуло велику увагу науковців, однак напрочуд мало відомо про практику відвідування кладовищ. Згідно з тезою про секуляризацію, доля відвідин цвинтаря узгоджується зі зменшенням відвідування церкви. Теорія десекуляризації припускає, що в сучасному світі кладовища все частіше стають простором для суспільства сімей, а не для релігійної спільноти (Colombo, Vlach, 2021). Упродовж тривалого часу кладовища слугували святою землею, де живі зустрічаються з мертвими. Місця поховань мають центральне значення для громади. Кладовище – це живе місце, яке відображає умови та соціальні реалії навколишньої спільноти як минулого, так і теперішнього (Miller, 2006).

Виявлення та розуміння культурного виміру цвинтаря призводить до значних змін його ролі. Від визнання лише місцем поховання, образ кладовища може раптово змінитися у сприйнятті місцевої громади через важливість їхньої культурної спадщини, яку воно зберігає. Управління цією трансформацією є дуже складним стратегічним завданням, оскільки воно пов'язане з когнітивною, емоційною та афективною складовою ставлення людей до цвинтарів (Pliberšek, Vrban, 2019: 24).

Ці дві ширші ідеї про те, чому люди ходять на кладовища, відповідають двом основним способам, які вони розвивали та продовжують використовувати, щоб впоратися зі смертю, а саме релігійному уявленню про душу, яка продовжує існувати після смерті, та ідеї, що будь-яка людина є частиною родової лінії, яка тягнеться назад у минуле та вперед у майбутнє (цит. за: Colombo, Vlach, 2021: 218).

Відвідування цвинтаря – це спосіб підтвердження своєї прихильності до родини, але також вимагає часу, вільного від роботи і, як це не

парадоксально, від сімейних зобов'язань. Таким чином, висока залученість у роботу та виконання завдань, пов'язаних із домашнім господарством, скорочує час, доступний для діяльності, яка не є обов'язковою (Colombo, Vlach, 2021: 232).

Asher Daniel Colombo та Eleonora Vlach дійшли висновку, що якщо релігійні люди відвідують цвинтарі, щоб помолитися за померлих, їхні результати також підтверджують гіпотезу про те, що нерелігійні особи, котрі живуть у громадянських суспільствах, використовують кладовища як спосіб зв'язатися з минулими поколіннями та своїми громадами (Colombo, Vlach, 2021: 240). Водночас, інші дослідники акцентують на тому, що цвинтарі також (і, насправді, вже давно) слугують для антисоціальної поведінки та можуть бути місцями для «темної» (девіантної) діяльності, включаючи вживання наркотиків, пияцтво і сексуальні контакти (цит. за: Young, Light, 2016: 65).

Сучасні тенденції в навчанні, які пропагують активну роль студентів, вимагають висококваліфікованих викладачів. Тому необхідно якісно готувати майбутніх учителів на всіх рівнях освіти, котрі зможуть підібрати відповідні форми, методи та стратегії навчання, планувати і впроваджувати експериментальну освіту за межами класу в різноманітному середовищі (Hegediš, Hus, 2020: 2660–2661).

Важливу роль у навчальному процесі відіграє вибір місця проведення занять поза класом (Hegediš, Hus, 2020: 2662). Навчання на свіжому повітрі має надати студентам більше незабутніх і захоплюючих вражень та заохочувати інтерес і мотивацію. Його часто використовують для об'єктів або тем, для розуміння яких потрібні спеціальні ілюстрації. Загалом, воно пропонує можливість для застосування в багатьох предметах, оскільки підтримує цілісний розвиток (Hegediš, Hus, 2020: 2661).

Sarah Miller наголошує на тому, що кладовища мають значну інтерпретаційну та освітню цінність, оскільки слугують громадам як музеї просто неба. Вони представляють значний обсяг легкодоступних ресурсів, чий повний потенціал ледве вивчений (цит. за: Miller, 2015: 275). Відвідувачі захоплюються архітектурою нагробків та пам'ятників, а кладовища популяризують спадщину, яка одночасно також є освітнім ресурсом (Young, Light, 2016: 65). Некрополі, на яких поховані відомі особистості, можуть місцями паломництва їхніх шанувальників та ентузіастів (цит. за: Young, Light, 2016: 65).

Kate Fabiani Rigo акцентує увагу на можливостях використання кладовища у якості освітнього

простору, що сприятиме рефлексіям стосовно різноманітних цінностей, які пронизують наше життя та мають фундаментальне значення для людей, котрі формуватимуть суспільство майбутнього (Fabiani Rigo, 2014: 3740). Викладання та навчання на місці локальної спадщини є соціально конструктивним за своєю природою і відповідає цілям моделі освіти, орієнтованої на результати (Warnich, 2010: 72).

Всебічний особистий досвід відіграє центральну роль у навчанні (цит. за: Hegediš, Hus, 2020: 2661). Eric Groce, Rachel Wilson та Lisa Poling наводять приклад дитячої книги «My Backyard History Book» (1975), у якій її автор David Weitzman розповів про різноманітні заходи, спрямовані на те, аби учні побачили, що історія жива у громаді. Одним із варіантів є екскурсія на місцеве кладовище, яка пропонує широкі можливості для встановлення міжпредметних зв'язків (Groce et al., 2013: 13).

Неможливо переоцінити цінність відвідування саме такого об'єкта. Добре спланована поїздка з належним інструктажем перед подією, яка супроводжується методологією, коли учні активно зайняті дослідженням спадщини, пропонує ідеї та перспективи, неможливі в традиційному середовищі класу (Warnich, 2010: 94).

Фактори, які слід враховувати при виборі кладовища, включають доступність, близькість та культурно-історичні зв'язки. Попередня бесіда розвіє будь-які (моторошні) помилкові уявлення про кладовища. Обговорення в класі може дати учням уявлення про те, з чим вони можуть зіткнутися під час екскурсії: типи кладовищ, види пам'ятників та речі, залишені людьми на честь покійного (Groce et al., 2013: 14).

Craig Young та Duncan Light говорять про те, що сучасні некрополі все більше цінуються як міські зелені насадження, знаменуючи повернення до XIX століття, коли існувало поняття кладовища як міського парку. Цвинтарі також стають все більш підлаштованими для низки повсякденних видів дозвілля (цит. за: Young, Light, 2016: 65). Прогулянка кладовищем в іншому місті створює у відвідувача нові асоціації: місце культурних заходів, пов'язаних із відпочинком та інтелектуальними відкриттями. Це пояснюється очевидним (колись виявленим) фактом, що цвинтар є місцем з багатою архітектурною та художньою цінністю, яку ми не помічаємо, коли йдемо туди з особистими мотивами. Коли ми відвідуємо могилу наших родичів чи друзів, ми зазвичай не розуміємо культурних цінностей кладовищ (Pliberšek, Vrban, 2019: 23).

Цвинтар може перетворитися на освітнє середовище крізь призму культурної спадщини. Істо-

ричні факти на кладовищі дозволяють пов'язувати їх з різними темами, такими як війна, промислова революція, міграція чи інші події, що відбулися в минулому. Тому програма допомагає молодим людям зрозуміти теми, які часто є окремими в їхньому навчальному курсі (Pliberšek, Vrban, 2019: 25). Після відвідування обов'язково слід провести супровідну роботу. Це сприяє зміцненню та консолідації навичок, ідей та інформації, які були отримані під час візиту (цит. за: Warnich, 2010: 91).

Плануючи навчальну діяльність, необхідно зосередитися на місці, яке може значно посприяти навчанню. Під час планування самого процесу важливим є не лише те, що ми вивчаємо, але й те, як і де ми навчаємося. Необхідно запитати себе, чого ми хочемо досягти, як ми це зробимо, де ми можемо створити ці умови і чому це так. Досвід, який ми отримуємо поза класом, є автентичнішим і зрозумілішим (цит. за: Hegediš, Hus, 2020: 2661).

Грунтуючись на дослідницькій роботі та вирішенні проблем, викладання та вивчення спадщини базується на діяльності та орієнтується на учнів. Вони стають активними учасниками власного навчання, досліджуючи нагробки як першоджерела. Вивчаючи спадщину, учні розвиватимуть важливі навички, які допоможуть їм переосмислити минуле та (пере)визначати та ідентифікувати майбутню спадщину. Таким чином, аналіз спадщини на місці можна розглядати як динамічний процес (цит. за: Warnich, 2010: 72).

Отже, цвинтар можна використовувати як класну кімнату просто неба. Він може дати студентам потужний і незабутній досвід навчання. Самі кладовища розповідають про історію міст та їхніх мешканців, мінливі звичаї різних соціальних верств. Ми можемо дізнатися, хто зі знаменитостей колись проживав на цьому місці та яку роль і внесок вони в це місце. Ми асоціюємо їх із культурою народу та його звичаями, символами та розвитком місця (цит. за: Hegediš, Hus, 2020: 2662). На думку В'ячеслава Труша, некрополістичні дослідження мають великий потенціал для розуміння уявлень людей (Труш, 2023).

Richard Cox та Debra Day акцентують увагу на проблемах, які стосуються письмової документації, пов'язаної з цвинтарями: порушення у веденні записів та їх збереження, а також наслідків, до яких це може призвести. Дослідники наголошують на тому, що записи з кладовищ є багатим джерелом історичної інформації, яка не визнається як така, і, як наслідок, не охороняється належним чином (Cox, Day, 2011: 88). Необхідно мати декілька резервних копій записів (у тому числі, електронних) та зберігати їх у різних місцях. Професійне

архівне співтовариство може у цьому допомогти, хоча, на думку Richard Cox та Debra Day, відсутність публікацій, вебсайтів, семінарів і навчальних закладів, а також консультантів може свідчити про те, що архівісти також нехтують важливістю записів з кладовищ (Cox, Day, 2011: 96). Оскільки деякі цвинтарі можуть неохоче оприлюднювати старі записи через їх поточну адміністративну цінність, програми мікрофільмування або оцифрування сприятимуть безпеці цих записів, надаючи дослідникам доступ (Cox, Day, 2011: 96).

Личаківський цвинтар у Львові, офіційно відкритий у 1786 році, є одним із найстаріших східноєвропейських кладовищ, на території якого знаходяться поховання багатьох відомих людей, котрі зробили вагомий внесок у розвиток політики, науки і культури впродовж останніх кількох століть.

Кожне поховання на Личаківському цвинтарі доцільно розглядати з огляду мистецького (цінність пам'ятника на могилі як художнього твору), історичного (тобто внесок людини, яка тут спочиває, в якусь галузь суспільного життя), культурного (могила може бути надбанням кількох народів, які проживали у місті) (Загайська, 2017: 10). Кладовища є особливо привабливими для так званих «генеалогічних туристів», котрі шукають особисте коріння через відвідини могил своїх предків (цит. за: Young, Light, 2016: 66).

Дослідження Личаківського некрополя у Львові дозволяє виконувати цілий спектр мультидисциплінарних завдань з некрополістики, історії, педагогіки, генеалогії, архівістики, бібліографії, вексилології, геральдики, джерелознавства, демографії, епіграфіки, просопографії, фалеристики, туризмознавства, краєзнавства, мистецтвознавства, архітектури та будівництва, статистики.

Воно також має бути спрямованим на пошук та відновлення втрачених поховань відомих діячів, поширення інформації про цвинтар на онлайн-вих ресурсах іноземними мовами, укладання екскурсійних маршрутів. Тематика завдань на кладовищі, які можуть включити у навчальні та робочі програми, попередньо повинна бути обговореною поміж відповідними фахівцями, аби принести максимальну користь для усіх.

Пам'ятники та меморіальні комплекси, присвячені як визначним подіям в історії держави, так і зведені на місцях поховань видатних діячів на сучасних кладовищах, відіграють важливу роль у патріотичному вихованні. До використання в освітньому процесі слід обов'язково додавати дослідження про людей, котрі знайшли місце вічного спочинку на Меморіалі воїнів Української Галицької Армії (поле № 76), Полі Почесних похо-

вань № 67, Меморіалі Української Повстанської Армії, Меморіалі Героїв, котрі загинули у зоні проведення АТО та ООС, починаючи з 2014 року (Поле Почесних поховань № 76), а також на Личаківському військовому кладовищі (Поле Почесних поховань № 86А), на якому з 2022 року здійснюються поховання Героїв, котрі полягли у війні проти російських загарбників після початку повномасштабного вторгнення в Україну.

Віктор Жадько зазначає, що життєвий цикл кожної особистості проходить у певному культурно-історичному контексті (Жадько, 2013: 29). Сучасний етап розвитку світової історико-теоретичної думки, що характеризується акцентом на гуманізацію всіх сфер суспільного життя, визначив особливий інтерес до історії особи. Розвиток історичної науки призвів до того, що центр тяжіння у вивченні перенесено з окремих груп на індивідуума, з оточуючого людини середовища на особистість у конкретній історичній дійсності (Жадько, 2013: 22).

Тому необхідним є дослідження життя та професійної діяльності окремих персоналій. Окрім монографій, путівників, довідників, статей, архівних джерел, інтернетних ресурсів важливою є верифікована інформація з розповідей родичів, близьких друзів, знайомих та колег тієї особи, життя котрої ми аналізуємо.

Відчуття спадщини не тільки сприяє почуттю приналежності та ідентичності, але й зміцнює соціальну згуртованість, взаєморозуміння та єдність в мультикультурній та багатонаціональній країні (Warnich, 2010: 71). Займаючись спадщиною, учні працюють як історики, тому що інформація збирається, відсіюється або перевіряється, упорядковується та інтерпретується. Це допомагає розширити та поглибити розуміння не лише власної спадщини, але й інших самобутніх етнічних культур. Дані досліджень доводять, що люди спочатку ідентифікують себе майже виключно зі своєю власною спадщиною, перш ніж ототожнювати себе в значно більшому масштабі з ширшою мультиспадщиною (цит. за: Warnich, 2010: 95).

Результатом експериментального навчання є знання, які людина набуває завдяки своїй участі (цит. за: Hegediš, Hus, 2020: 2661). Правильне планування та розуміння факторів, які впливають на розвиток некрополя як освітнього середовища, може допомогти йому стати єдиним простором, де поховання є лише одним із його вимірів (Pliberšek, Vrban, 2019: 31).

Висновки. Використання кладовища в освітньому процесі відкриває широкі можливості для інтелектуального розвитку як учнів та студентів,

так і їхніх викладачів. З однієї сторони, відвідування цвинтарів не завжди приносить позитивні емоції і в традиційних уявленнях асоціюється зі смутком і скорботою. Однак, некрополі дають змогу проводити міждисциплінарні дослідження, спрямовані на опанування найрізноманітніших тем.

Сучасні технології дозволяють навчатися швидше і цікавіше. Додатки для смартфонів та планшетів могли б перетворити освітнє середовище на кладовищі на інтерактивну подорож крізь час, яка стосується вивчення локальної історії рід-

ного краю, допомагаючи, наприклад, зчитувати та перекладати у режимі реального часу написи, переглядати дані про тих, хто там спочиває, дізнаватися про скульпторів, котрі зводили нагробки та пам'ятники тощо.

Завдання можуть включати також розроблення віртуальних тематичних екскурсій, відеолекцій, квестів, поширення інформації про видатних персоналій за допомогою соціальних мереж та дописів у популярних онлайн-енциклопедіях, врешті, вивчення власного родоводу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Губська Т. Біографічна некрополістика у світлі епітафій (за матеріалами Миколаївського некрополя). Історичний архів. Наукові студії: 36. наук. пр. Вип. 15. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. С. 36–41.
2. Жадко В. Енциклопедія некрополезнавства. Київ: Преса України, 2013. 703, [2] с.
3. Загайська Р. Вітер в долонях: Книга проходів Личаківським цвинтарем. Львів: АПРІОРІ, 2017. 416 с.
4. Труш В. Науковий потенціал некрополістики у вивченні краєзнавства. URL: <https://history.sumy.ua/methodical-materials/lessons-from-local-history/9684-naukovy-potentsial-nekropolistyky-u-vyvchenni-kraieznavstva.html>
5. Ariès Ph. L'homme devant la mort. Paris: Éditions du Seuil, 1977. 641 p.
6. Badger J. Learning in non-formal settings: Investigating cemetery guides' talk during school visits. International Journal of Educational Research. Vol. 109, 2021. 101852. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2021.101852>.
7. Colombo A. D., Vlach E. Why Do We Go to the Cemetery? Religion, Civicness, and the Cult of the Dead in Twenty-First Century Italy. Review of Religious Research. Vol. 63, 2021. Pp. 217–243. <https://doi.org/10.1007/s13644-021-00454-1>.
8. Cox R. J., Day D. Stories of a pleasant green space: cemetery records and archives. Archival Issues, 33 (2), 2011. Pp. 88–99.
9. Długozima A., Kosiacka-Beck E., Krzykawska K. Cemetery as multifaceted space with leisure uses in the urban American and Western European context. Leisure Studies, November 2024. Pp. 1–18. <https://doi.org/10.1080/02614367.2024.2428344>.
10. Fabiani Rigo K. Graveyard at School: Death and Cemetery may take place in the school? Procedia – Social and Behavioral Sciences, 116, 2014. Pp. 3740–3743. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.833>.
11. Francis D., Kellaher L., Neophytou G. Sustaining Cemeteries: The User Perspective. Mortality, 5 (1), 2000. Pp. 34–52. <https://doi.org/10.1080/713685994>.
12. Francis D., Kellaher L., Neophytou G. The Secret Cemetery. London: Routledge, 2005. 320 p.
13. Groce E., Wilson R. E., Poling L. "Tomb It May Concern". Visit Your Local Cemetery for a Multidisciplinary (and Economical) Field Trip. Social Studies and the Young Learner, 25 (3), 2013. Pp. 13–17.
14. Hegediš P. J., Hus V. Cemetery as an Opportunity for Learning outside the Classroom. Creative Education, 11, 2020. Pp. 2660–2671. <https://doi.org/10.4236/ce.2020.1112197>.
15. Miller DeM. S., Rivera J. D. Hallowed Ground, Place, and Culture. The Cemetery and the Creation of Place. Space and Culture, Vol. 9, № 4, November 2006. Pp. 334–350. <https://doi.org/10.1177/1206331206292450>.
16. Miller S. H. Cemeteries as Participatory Museums. The Cemetery Resource Protection Training Program across Florida. Advances in Archaeological Practice, 3 (3), 2015. Pp. 275–290. <https://doi.org/10.7183/2326-3768.3.3.275>.
17. Pécssek B. City Cemeteries as Cultural Attractions: Towards an Understanding of Foreign Visitors' Attitude at the National Graveyard in Budapest. Deturope, 7 (1), 2015. Pp. 44–61.
18. Pliberšek L., Vrban D. Cemeteries as Cultural Heritage: Implementing the Model of Cemeteries-Cultural Heritage as Education Environment. Mednarodno inovativno poslovanje = Journal of Innovative Business and Management, 11 (2), 2019. Pp. 22–31. <https://doi.org/10.32015/JIBM/2019-11-2-3>.
19. Rugg J. J. Further remarks on modern sepulture: Twenty years of cemetery studies and eight core questions defining cemetery research. Eastern and Northern European Journal of Death Studies, Vol. 1, № 1, 2022. Pp. 16–46.
20. Warnich P. The value and role of cemeteries: Designing a possible methodology for teaching heritage to history learners. Yesterday & Today, № 5, 2010. Pp. 71–95.
21. Young C., Light D. Interrogating spaces of and for the dead as 'alternative space': cemeteries, corpses and sites of Dark Tourism. International Review of Social Research, 6 (2), 2016. Pp. 61–72. <https://doi.org/10.1515/irsr-2016-0009>.

REFERENCES

1. Hubska T. (2015) Biohrafichna nekropolistyka u svetli epitafii (za materialamy Mykolaivskoho nekropolia) [Biographic necropolistics in context of epitaphs (considering data about Mykolayiv necropolis)]. Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii: Zb. nauk. pr. Vyp. 15. 36–41. [in Ukrainian].
2. Zhadko V. (2013) Entsiklopediia nekropoleznnavstva [Encyclopedia of Cemetery Studies]. Kyiv, 703, [2] s. [in Ukrainian].

3. Zahajska R. (2017) *Viter v doloniakh: Knyha prokhodiv Lychakivskym tsvyntarem* [Wind in the Palms: A Book of Passages through the Lychakiv Cemetery]. Lviv, 416 s. [in Ukrainian].
4. Trush V. *Naukovyi potentsial nekropolistyky u vyvchenni kraieznavstva* [The scientific potential of cemetery studies in the researches of local history]. URL: <https://history.sumy.ua/methodical-materials/lessons-from-local-history/9684-naukovyi-potentsial-nekropolistyky-u-vyvchenni-kraieznavstva.html> [in Ukrainian].
5. Ariès Ph. (1977) *L'homme devant la mort*. [Man before death] Paris, 641 p. [in French].
6. Badger J. (2021) Learning in non-formal settings: Investigating cemetery guides' talk during school visits. *International Journal of Educational Research*. Vol. 109. 101852. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2021.101852>.
7. Colombo A. D., Vlach E. (2021) Why Do We Go to the Cemetery? Religion, Civicness, and the Cult of the Dead in Twenty-First Century Italy. *Review of Religious Research*. Vol. 63. 217–243. <https://doi.org/10.1007/s13644-021-00454-1>.
8. Cox R. J., Day D. (2011) Stories of a pleasant green space: cemetery records and archives. *Archival Issues*, 33 (2). 88–99.
9. Długożima A., Kosiacka-Beck E., Krzykawska K. (2024) Cemetery as multifaceted space with leisure uses in the urban American and Western European context. *Leisure Studies*. 1–18. <https://doi.org/10.1080/02614367.2024.2428344>.
10. Fabiani Rigo K. (2014) Graveyard at School: Death and Cemetery may take place in the school? *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 116. 3740–3743. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.833>.
11. Francis D., Kellaher L., Neophytou G. (2000) Sustaining Cemeteries: The User Perspective. *Mortality*, 5 (1). 34–52. <https://doi.org/10.1080/713685994>.
12. Francis D., Kellaher L., Neophytou G. (2005) *The Secret Cemetery*. London, 320 p.
13. Groce E., Wilson R. E., Poling L. (2013) “Tomb It May Concern”. Visit Your Local Cemetery for a Multidisciplinary (and Economical) Field Trip. *Social Studies and the Young Learner*, 25 (3). 13–17.
14. Hegediš P. J., Hus V. (2020) Cemetery as an Opportunity for Learning outside the Classroom. *Creative Education*, 11. 2660–2671. <https://doi.org/10.4236/ce.2020.1112197>.
15. Miller DeM. S., Rivera J. D. (2006) Hallowed Ground, Place, and Culture. *The Cemetery and the Creation of Place. Space and Culture*, Vol. 9, № 4. 334–350. <https://doi.org/10.1177/1206331206292450>.
16. Miller S. H. (2015) Cemeteries as Participatory Museums. *The Cemetery Resource Protection Training Program across Florida. Advances in Archaeological Practice*, 3 (3). 275–290. <https://doi.org/10.7183/2326-3768.3.3.275>.
17. Pécssek B. (2015) City Cemeteries as Cultural Attractions: Towards an Understanding of Foreign Visitors' Attitude at the National Graveyard in Budapest. *Deturope*, 7 (1). 44–61.
18. Pliberšek L., Vrban D. (2019) Cemeteries as Cultural Heritage: Implementing the Model of Cemeteries-Cultural Heritage as Education Environment. *Mednarodno inovativno poslovanje = Journal of Innovative Business and Management*, 11 (2). 22–31. <https://doi.org/10.32015/JIBM/2019-11-2-3>.
19. Rugg J. J. (2022) Further remarks on modern sepulture: Twenty years of cemetery studies and eight core questions defining cemetery research. *Eastern and Northern European Journal of Death Studies*, Vol. 1, № 1. 16–46.
20. Warnich P. (2010) The value and role of cemeteries: Designing a possible methodology for teaching heritage to history learners. *Yesterday & Today*, № 5. 71–95.
21. Young C., Light D. (2016) Interrogating spaces of and for the dead as ‘alternative space’: cemeteries, corpses and sites of Dark Tourism. *International Review of Social Research*, 6 (2). 61–72. <https://doi.org/10.1515/irsr-2016-0009>.